UOT 94(479.24); UOT 930

RƏNA ƏSƏDOVA
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent AMEA Tarix İnstitutu,
Azərbaycan Universiteti
rena-beyler@gmail.com
ORCID : 0000-0002-0310-6201

BİRİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNİN ŞİMALİ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ PROBLEMİNİN TARİXŞÜNASLIĞI

Birinci dünya müharibəsi dövründə Şimali Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklərdən bu və ya digər dərəcədə tədqiq edildiyi xeyli sayda tarixi ədəbiyyat mövcuddur. Onların içərisində Azərbaycan tarixində özünəməxsus yeri olan fundamental tədqiqatlar, sanballı monoqrafiyalar da vardır ki, təqdim edilən məqalədə bu əsərlərdən bəhs olunmuşdur. Ə.S.Sumbatzadə, M.Ə.İsmayılov, T.T.Vəliyev, Q.Ə.Əliyev və digər tədqiqatçıların əsərlərində XIX əsrdə və XX əsrin başlanğıcında Şimali Azərbaycanda sənayenin, kənd təsərrüfatının və nəqliyyatın inkişafı araşdırılarkən, Birinci dünya müharibəsi dövründə iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər haqqında da bir sıra qiymətli fikirlər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Birinci dünya müharibəsi, Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatı, müharibənin təsiri, tarixi tədqiqatlar.

Giriş. Birinci dünya müharibəsinin Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatında təsiri problemi uzun müddət ayrıca tədqiqat obyekti olmamışdır. Bu müharibənin Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatının önəmli sahələrində yaratdığı dəyişikliklər haqqında Vətən tarixşünaslığında ümumi xarakterli əsərlərdə: akademik nəşrlərdə [1, 2, 40], dərsliklərdə [3, 10, 39, 61] və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə həsr edilmiş ümumi xarakterli əsərlərdə [22, 49] müəyyən məlumatlar verilmişdir. Həmin nəşrlərdə müharibının iqtisadi həyata təsiri, əhalinin dolanışıq şəraitinin ağırlaşması yığcam şəkildə əks olunmuşdur. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, müharibə dövründə Şimali Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklərdən bu və ya digər dərəcədə bəhs edildiyi xeyli tarixi ədəbiyyat mövcuddur. Onların içərisində Azərbaycan tarixində özünəməxsus yeri olan fundamental tədqiqatlar, sanballı monoqrafiyalar da vardır ki, tarixşünaslıq icmalında məhz bu əsərlərdən bəhs etmək nəzərdə tutulmuşdur.

Akademik Ə.S.Sumbatzadənin [54, 55], Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü M.Ə.İsmayılovun [11, 12, 13, 36, 37, 38], prof. T.T.Vəliyevin [23, 24, 25, 26] sanballı tədqiqat əsərlərində XIX əsrdə və XX əsrin başlanğıcında Şimali Azərbaycanda sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafından əsaslı surətdə bəhs edilmiş, Birinci dünya müharibəsində iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər haqqında da bir sıra qiymətli fikirlər irəli sürülmüşdür. Xüsusən də, prof. T.T.Vəliyev ipək sənayesinə həsr etdiyi monoqrafiyasında [23] 1900-cü ildən başlayaraq 1917-ci ilədək davam edən xronoloji çərçivədə baş verən inkişaf və yenilikləri, o cümlədən də müharibənin ipəkçilik təsərrüfatına və emal sənayesinə təsirini geniş faktik material əsasında ardıcıl tədqiq etmişdir.

Müharibə dövründə Şimali Azərbaycanda iqtisadi vəziyyətin öyrənilməsi sahəsində S.S.Əliyarovun [27] və M.C.İbrahimovun [13, 35] əsərləri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu əsərlərdə müharibənin neft inhisarlarına, neft çıxarılması və neft emalına təsirinin müxtəlif aspektləri araşdırılmışdır. Bu tədqiqatlar müharibə dövründə neft sənayesindəki dəyişikliklərin, ilk növbədə istehsalın ildən-ilə ixtisar edilməsinin digər sənaye sahələrinə, qəzalarda təsərrüfat həyatına təsirinin aydınlaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdirlər.

Birinci dünya müharibəsi illərində dünyanın aparıcı dövlətlərinin Şimali və Cənubi Azərbaycanla bağlı siyasətinə M.C.Qasımov 3 hissədən ibarət böyük araşdırma [14] həsr etmişdir. Bu monoqrafiyanın birinci hissəsində Şimali Azərbaycanın müharibə ərəfəsində və dövründə iqtisadi potensialını xarakterizə edən maraqlı faktlar qeyd edilmişdir.

Q.Ə.Əliyevin XIX əsrdə və XX əsrin ilk onilliklərində nəqliyyatın inkişafına, nəqliyyat əlaqələrinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə təsiri məsələlərinə həsr etdiyi monoqrafiyalarında [4, 5]

Birinci dünya müharibəsi illərində nəqliyyatda, xüsusən də dəmir yolları ilə yükdaşımalarında baş verən dəyişikliklərdən də bəhs olunmuşdur. Müəllif dəmir yolu nəqliyyatı ilə müxtəlif sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları daşınması haqqında statistik məlumatları tədqiqata cəlb etməklə Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən dəyişiklikər haqqında təsəvvür yaratmağa nail olmuşdur. Müəllifin 1916-1917-ci illərə dair faktik materialları elmi dövriyyəyə gətirməsi də diqqətəlayiqdir.

H.N.Həsənovun [7], L.L.Həsənovanın [8], C.X.Hüseynovun [9, 32], Z.Şahverdiyevin [19], İ.A.Talıbzadənin [20,21] S.Y.Süleymanovun [18, 53], Ə.A.Umayevin [56] Şimali Azərbaycan kəndinin XIX əsrin sonu – XX əsrin başlanğıcında təsərrüfat həyatına, aqrar münasibətlərə həsr edilmiş əsərlərində kənd təsərrüfatının əsas sahələrində kapitalist münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar baş vermiş dəyişikliklər geniş faktik material əsasında şərh edilmişdir. Bu əsərlərdə Birinci dünya müharibəsi dövründə kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində istehsalın azalması, ümumi vəziyyətin ağırlaşması səbəbləri araşdırılmışdır. C.X.Hüseynovun monoqrafiyasında [32] həmçinin kəndlilərin həyat şəraitinin pisləşməsi və bu zəmində geniş miqyas alan sinfi mübarizəsinə geniş yer verilmişdir.

T.Nağıyevin XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda tütünçülüyün və tütün sənayesinin inkişafına [17], A.N.Mustafayevin Azərbaycanda sənətkarlıq haqqında tarixi-etnoqrafik tədqiqatında [16], M.Ə.Musayevin XX əsrin əvvəlində Bakı şəhərinin ticarətinə həsr etdikləri tədqiqat əsərlərində [55], N.A.Şaxramanovanın Birinci dünya müharibəsinin Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinə dair məqaləsində [59] müharibə dövründə iqtisadi vəziyyətin ağırlaşması, əhalinin ərzaqla və digər gündəlik tələbat məhsulları ilə təchizində yaranmış çətinliklər və s. bu kimi məsələlər haqqında maraqlı faktlar qeyd olunmuşdur.

Bütün bu faktlardan göründüyü kimi, Şimali Azərbaycanda təsərrüfat həyatına, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə Birinci dünya müharibəsinin təsiri problemi Vətən tarixşünaslığında ayrıca araşdırılmamışdır. Çünki yuxarıda adları çəkilən müəlliflərin tədqiqatlarının məqsədi bütövlükdə XIX əsrdə və XX əsrin ilk onilliklərində iqtisadiyyatın inkişafı tarixini araşdırmaq olduğundan, müharibə dövrünün iqtisadi həyata, o cümlədən də sənayenin və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinə təsirinin yalnız bəzi önəmli cəhətlərinə toxunmaqla kifayətlənmişlər.

Yalnız bu sətirlərin müəllifi "Birinci dünya müharibəsi və Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatı" adlı əsərində [6] müharibənin ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatına təsirini ardıcıl şəkildə araşdırmışdır. Əsərdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində müharibə dövrünün yaratdığı dəyişikliklər çoxlu sayda statistik göstəricilərlə, cədvəllər tərtib edilməklə şərh olunmuş, müharibənin əhalinin güzəranına ağır təsiri, bahalıq və qıtlıqla bağlı faktlar tədqiq edilmişdir.

Müəllif bu mövzu üzrə tədqiqat işi apararkən çoxlu sayda arxiv materiallarından istifadə etmişdir. Onların içərisində Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivinin fondlarında saxlanılan sənədlər xüsusilə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu arxivin Qafqaz canişini dəftərxanası (fond 1), Bakı quberniya idarəsi (fond 44), Bakı qubernatorunun dəftərxanası (fond 45), Bakı Müvəqqəti general-qubernatorunun dəftərxanası (fond 485), Bakı şəhəri Ərzaq Müşavirəsi dəftərxanası (fond 512), Yelizavetpol (Gəncə) quberniya idarəsi (fond 61), Yelizavetpol (Gəncə) qubernatoru dəftərxanası (fond 62), Bakı-Dağıstan Üzümçülük və Şərabçılıq Komitəsi (fond 287) və digər fondlarında mühafizə edilən sənədlər və materiallar müharibə dövründə Şimali Azərbaycanın iqtisadi vəziyyətini öyrənmək üçün mühüm faktlarla zəngindir. Həmin fondlardan əldə edilmiş müharibə dövründə sənaye istehsalının necə sürətlə azalmasını, kənd təsərrüfatı sahələrində dəyişiklikləri əks etdirən faktlar və rəqəmlər mövzunu dolğun əks etdirməyə imkan vermişdir.

Müəllif mövzunun tədqiqi zamanı dövri mətbuat materiallarından da geniş istifadə etmişdir. "Kaspiy" (1900-1917), "Bakinskie qubernskie vedomosti" (1914-1917), "Yelisavetpolskie qubernskie vedomosti" (1914-1917) qəzetlərində, "Kavkazskoye xozyaystvo" (1900-1917), "Neftyanoye delo" (1900-1917) və digər jurnallarda getmiş materiallar müharibə dövründə iqtisadi vəziyyət, ərzaq təchizatı, dəmir yolları ilə yükdaşımalardakı problemləri və s. bu kimi məsələləri araşdırmaq üçün çox gərəkli faktlarla zəngindir.

Qeyd etmək lazımdır ki, arxiv fondlarında əsasən müharibənin ilk iki ilinə aid statistik göstəricilər saxlanmışdır. Bunun da səbəbi quberniyalar üzrə hesabatların və şərhlərin arxivlərdə illər üzrə tam şəkildə olmamasıdır. Arxiv fondlarında mühafizə edilən qubernatorların imzaladıqları son rəsmi hesabatlar 1915-ci ilə aiddir. Sonrakı illər üzrə hesabatlar müharibənin son dövründə baş vermiş inqi-

labi dəyişikliklər, mövcud dövlət idarə strukturlarının ləğv edilməsi, anarxiya və dağıntılarla əlaqədar itirilmiş və ya heç hazırlanmamışdır. Qafqaz təqvimlərinin buraxılması isə 1916-cı ildən dayandırılmışdır. Sonuncu, 1917-ci il üzrə Qafqaz təqvimindəki statistik göstəricilər isə 1915-ci ilin sonuna aiddir. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində tərtib olunmuş toplulardakı statistik məlumatlar isə tam deyildir, həm də 1916-1917-ci illərə aid statistik göstəricilər azdır və ziddiyyətlidir. Belə obyektiv çətinliklərə baxmayaraq, müxtəlif xarakterli mənbələrin: arxiv fondlarındakı sənədləri, tarixi ədəbiyyatdan götürülmüş faktları, dövri mətbuat materialları kompleks şəkildə tədqiqata cəlb edərək Şimali Azərbaycanda Birinci dünya müharibəsi dövründə iqtisadiyyatda baş verən prosesləri aydınlaşdırmağa çalışmışıq.

Birinci dünya müharibəsinin Şimali Azərbaycanda təsərrüfat həyatına, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə təsiri mövzusuna aid ayrı-ayrı faktlar keçmiş ittifaq miqyasında nəşr olunmuş ümumi xarakterli əsərlərdə və monoqrafik tədqiqatlarda da bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Bunların içərisində, heç şübhəsiz ilk növbədə görkəmli rus-sovet tarixçisi A.L.Sidorovun fundamental monoqrafiyaları və məqalələri [50, 51, 52] xüsusi qeyd edilməlidir. Bu müəllifin tədqiqatlarında Birinci dünya müharibəsi dövründə Rusiya imperiyasının iqtisadi vəziyyəti haqqında çox qiymətli faktlar qeyd olunmuşdur. A.L.Sidorov zəngin arxiv materialları, rəsmi hakimiyyət qurumlarının sənədləri əsasında imperiya miqyasında müharibənin təsiri ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, maliyyə sistemində, dəmir yolu nəqliyyatında baş vermiş dəyişiklikləri əsaslı surətdə araşdırmışdır.

R.B.Klaus [41], A.A.Lozinski [44], P.İ.Lyaşşenko [45], İ.V.Mayevski [46], A.P.Poqrebinski [48], P.A.Xromov [58] və digər müəlliflərin əsərlərində, eləcə də ümumi xarakterli tarixi ədəbiyyatda [49,57] müharibə illərində, xüsusən də son mərhələdə Rusiyanın iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin kəskin surətdə pisləşməsi səbəbləri araşdırılmışdır ki, bunların Şimali Azərbaycan miqyasında baş verən dəyişikliklərin tədqiq edilməsi üçün də mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu, S.M.Dubrovskinin [33] müharibə dövründə Rusiya imperiyasında kənd təsərrüfatının vəziyyətinə həsr etdiyi, V.S.Dyakinin [34] alman kapitalının Rusiya sənayesində yerinin dəyişməsindən bəhs edən əsərlərinə də eyni dərəcədə aiddir.

Bu müəlliflərin müraciət etdikləri mənbələrin əhəmiyyətli bir hissəsi müharibə dövründə və sonrakı illərdə sənəd topluları şəklində nəşr olunmuşdur. Onların içərisində Rusiya dövlətinin müharibə dövrü tələblərinə uyğun olaraq sənaye müəssisələrinin, dəmir yolu nəqliyyatının işini yenidən qurmaq, cəbhənin ehtiyaclarını ödəmək üçün əsas qərarların qəbul edildiyi "Dövlətin müdafiəsi üzrə Xüsusi Müşavirənin jurnalları" adlı materiallar toplusu xüsusilə böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu topludakı materiallar ümumimperiya miqyasında müharibənin doğurduğu problemləri həll etmək üçün ali hakimiyyət nümayəndələrinin iştirakı ilə görülən tədbirlər, xüsusən döyüşən ordunun silah, döyüş sursatı, paltar və s. zəruri məhsullarla təchizi, iri şəhərlərin və sənaye rayonlarının yanacaqla təmin olunması, dəmir yolu ilə yükdaşımaların qaydaya salınması üçün atılan addımlar haqqında çox mühüm məlumatları əks etdirir.

Bu tipli digər çox mühüm sənədlər toplusu Rusiya hökumətinin müharibə dövründə qəbul etdiyi qərar və sərəncamların ardıcıl çap olunduğu külliyyatlardır. Hökumətin hərbi səfərbərlik, cəbhəarxası işlərə müsəlman xalqların cəlb edilməsi, vergi və rüsumların artırılması haqqında rəsmi qərar və sərəncamları, digər normativ sənədləri bu külliyyatlarda cəmlənmişdir.

İmperiya miqyasında toxuculuq sənayesinin inkişafı tarixinə V.Y.Laveriçevin [43] və K.A.Pajitnovun [47] həsr etdikləri monoqrafiyalarında regionlarda, o cümlədən Cənubi Qafqazda pambıqparça istehsalı, Mərkəzi Sənaye rayonunun mahlıcla təmin olunmasında Şimali Azərbaycanın və Mərkəzi Asiyanın rolu məsələləri təhlil edilmişdir. Bu tədqiqat əsərlərində müxtəlif zamanlarda nəşr olunmuş sənəd topluları, arxiv fondlarında saxlanan sənədlər, dövri mətbuat materiallar əsas mənbə bazasını təşkil etmişdir. Müəlliflər bir-birindən fərqli mənbələrdən götürdükləri və müxtəlif xarakterli materialları kompleks şəkildə tədqiqata cəlb etməklə mövzunun bütövlükdə və tam şəkildə araşdırılmasına nail olmuşlar.

XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Gürcüstanın və qismən də Cənubi Qafqazın digər regionlarının iqtisadi vəziyyətinə dair bir çox sanballı əsərin müəllifi olan görkəmli gürcü tədqiqatçısı P.V.Ququşvili öz araşdırmalarında [30,31] müharibə dövründə Cənubi Qafqazın müxtəlif bölgələ-

rində, o cümlədən Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərə də toxunmuşdur. Bu müəllifin əsərləri daha çox Borçalı qəzası üzrə faktlarla tanış olmaq baxımından qiymətlidir.

Digər gürcü müəllifi Ş.İ.Basilayanın monoqrafiyası [28] müəyyən qədər istisnalıq təşkil edir. Bu əsər bütövlükdə Cənubi Qafqazın Birinci dünya müharibəsi dövründəki vəziyyətinə həsr edilmişdir. Bununla belə, əsərdə müharibə dövründə Tiflis və Kutais quberniyalarında, Suxumi dairəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində baş verən dəyişikliklərdən geniş bəhs edilmiş və daha çox Gürcüstanla bağlı faktlara diqqət yetirilmişdir. Monoqrafiyada Azərbaycana aid bəzi önəmli faktlara da yer verilmişdir. Digər mühüm kəsir, müəllifin əsasən müharibənin ilk iki ilinə aid statistik göstəricilərə istinad etməsidir ki, bu da bütövlükdə müharibənin nəticələrini tam aydınlaşdırmağa imkan verməmişdir.

Nəticə. Həm Azərbaycanda, həm də Qafqazda və Rusiya imperiyası miqyasında XX əsrin ilk onilliklərində, o cümlədən Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və dövründə sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət, maliyyə və digər sahələrin vəziyyətinə həsr olunmuş əsərlərdə müharibənin təsiri ilə baş verən dəyişikliklər haqqında qiymətli məlumatlar əks olunmuşdur. Bu araşdırmalar müharibənin gedişində Şimali Azərbaycanın iqtisadi həyatının necə dəyişməsi dinamikasını izləməyə, əhalinin güzaranına, dolanışıq şəraitinin ağırlaşmasına təsirini aydınlaşdırmağa imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 3 cilddə, II c., Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1964, XI, 998 s.
2. Azərbaycan tarixi: 7 cilddə, IV c., Bakı: Elm, 2000, 508 s.; V c., Bakı: Elm, 2001, 672 s.
3. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan – XXI əsrin ilk onilliklərinədək). Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2014, 380 s.
4. Əliyev Q.Ə. Azərbaycan nəqliyyatı və iqtisadiyyatı (XIX əsr – XX əsrin ilk onillikləri). Bakı: Elm, 2001, 244 s.
5. Əliyev Q.Ə. Qafqazda nəqliyyatın inkişafı. (XIII əsrin sonu – XX əsrin başlanğıcı). Bakı: "Turxan" MMC, 2019, 400 s.
6. Əsədova R.B. Birinci dünya müharibəsi və Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: "Turxan" MMC, 2015, 200 s.
7. Həsənov H.N. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövlət kəndlilərinin üzümçülük təsərrüfatı (Şamaxı və Göyçay qəzalarının materialları üzrə) / Birinci rus inqilabı ərəfəsi və dövrünün Azərbaycan tarixi məsələləri. Məqalələr məcmuəsi, Bakı, Elm, 1985, s.181-187.
8. Həsənova L.L. İslahatdan sonrakı dövrdə Azərbaycanda torpaq icarə münasibətləri. Bakı: ADU nəşriyyatı, 1985, 68 s.
9. Hüseynov C.X. Birinci dünya müharibəsi illərində Azərbaycanda aqrar münasibətləri / Azərbaycanda inqilabi hərəkatın sosial-iqtisadi zəmini. (XIX əsr-XX əsrin əvvəli). Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi. Bakı: ADU nəşri, 1983, s. 67-77.
10. XX əsr Azərbaycan tarixi: Ali məktəblər üçün dərslik, c.II / prof. Y.B.Yusifov və prof. T.T.Vəliyevin ümumi redaktəsi ilə, c.II, Bakı: Çaşıoğlu, 2004, 558 s.
11. İsmayılov M.Ə. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1960, 240 s.
12. İsmayılov M.Ə. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın üzümçülük və şərabçılıq təsərrüfatında kapitalist münasibətlərinin inkişafı məsələsinə dair. // Azərbaycan SSR EA xəbərləri, 1956, № 3, s. 91-107.
13. İsmayılov M.Ə., İbrahimov M.C. Azərbaycan neft sənayesinin inqilaba qədərki tarixi. Bakı: Elm, 1991, 283 s.
14. Qasımov M.C. Birinci dünya müharibəsi illərində böyük dövlətlərin Azərbaycan siyasəti (1914-1918-ci illər). 3 hissədə. I hissə (1914-cü il avqust – 1917-ci il oktyabr). Bakı: Qanun, 2000, 300 s.
15. Musayev M.Ə. XX əsrin əvvəllərində Bakı şəhərinin ticarəti (1900-1917-ci illər). Bakı: Elm, 1975, 194 s.
16. Mustafayev A.N. Azərbaycanda sənətkarlıq (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Altay, 1999, 440 s.

17. Nağıyev T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda tütün sənayesinin inkişafı (1900-1917) / Вопросы развития экономики Азербайджанской ССР. Баку: изд-во АН Азерб.ССР, 1966, с.241-247
18. Süleymanov S.Y. 1914-1920-ci illərdə Azərbaycan ipəkçilik təsərrüfatının vəziyyətinə dair / Вопросы развития экономики Азербайджанской ССР. Баку: изд-во АН Азерб.ССР, 1966, с.256-268.
19. Şahverdiyev Z. XX əsrin əvvəllərində Naxçıvan qəzasında taxılçılığın vəziyyəti // AMEA Naxçıvan bölməsinin Xəbərləri. İctimai və humanitar elmlər seriyası, 2008, № 1, s. 35-41.
20. Talıbzadə İ.A. Azərbaycanda 1912-ci il aqrar islahatı. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1965, 111 s.
21. Talıbzadə İ.A. XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda suvarma və sudan istifadə. Bakı: Elm, 1980, 150 s.
22. Vəliyev (Baharlı) M.H. Azərbaycan (Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi oçerk). Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1993, 192 s.
23. Vəliyev T.T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ipək emalı sənayesi. Bakı: Elm, 1977, 148 s.
24. Vəliyev T.T. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda dəmir yolu çəkilişi tarixindən // Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası, 1984, № 2, s.46-52.
25. Vəliyev T.T. İmperializm dövründə Azərbaycanda pambıqçılıq, mahlıc istehsalı və səhmdarlıq təsisçiliyi / Социально-экономические и политические предпосылки социалистической революции в Азербайджане. Баку: Элм, 1983, с. 30-70.
26. Vəliyev T.T. İmperializm dövründə Azərbaycanın sənayesi və proletariatı. Bakı: Elm, 1987, 256 s.
27. Алияров С.С. Нефтяные монополии в Азербайджане в период первой мировой войны. Баку: издание АГУ, 1974, 231 с.
28. Басилая Ш.И. Закавказье в годы Первой мировой войны. Сухуми: изд-во Алашара, 1968, 264 с.
29. Гасанов Г.Н. Из истории североазербайджанской деревни в конце XIX – начале XX вв. Баку: Тахсил, 2007, 224 с.
30. Гугушвили П.В. Развитие промышленности в Грузии и Закавказье в XIX-XX вв., т.1, Тбилиси: изд-во Акад. Наук Груз. ССР, 1957, 343 с.
31. Гугушвили П.В. Развитие сельского хозяйства в Грузии и Закавказье в XIX-XX вв., т.1, Тбилиси: Мецниереба, 1968, 474 с.
32. Гусейнов Дж.Х. Из истории национально-освободительного движения Северного Азербайджана в начале XX в. (1900 – 1907 гг.). Баку: тип. «El-ALiance», 2001, 248 с.
33. Дубровский С.М. Сельское хозяйство и крестьянство России в период империализма. М.: Наука, 1975, 398 с.
34. Дякин В.С. Германские капиталы в России (электроиндустрия и электрический транспорт). Л.: Наука, 1971, 288 с.
35. Ибрагимов М.Дж. Нефтяная промышленность Азербайджана в период империализма. Баку: Элм, 1984, 240 с.
36. Исмаилов М.А. Капитализм в сельском хозяйстве Азербайджана на исходе XIX и начале XX в. Баку: Изд-во Акад. наук Азерб. ССР, 1964, 306 с.
37. Исмаилов М.А. Об уровне социально-экономического развития Азербайджана в начале XX в. / Социально-экономические и политические предпосылки социалистической революции в Азербайджане. Баку: Элм, 1983, с.8-29.
38. Исмаилов М.А. Социально-экономическая структура Азербайджана в эпоху империализма. Баку: Элм, 1982, 116 с.
39. История Азербайджана с древнейших времен до начала XX в. Под ред. И.Г.Алиева. Баку: Элм, 1995, 432 с.
40. История СССР. С древнейших времен до наших дней, т. VI, России в период империализма. 1900-1917 гг. / Ред. коллегия: А.Л.Сидоров (отв. ред.) и др. М., Наука, 1968, 854 с.
41. Клаус Р.В. Война и народное хозяйство России (1914-1917 гг.). М.-Л., 1926, 238 с.
42. Корсун Н.Г. Первая мировая война на Кавказском фронте. М., Воениздат, 1946, 98 с.

43. Лаверычев В.Я. Монополистический капиталь в текстильной промышленности России (1900-1917 гг.). М., изд-во Моск. ун-та, 1958, 425 с.
44. Лозинский А.А. Экономическая политика Временного правительства. Л., 1929, 246 с.
45. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР. Т.2, М.: Госполитиздат, 1950, 756 с.
46. Маевский И.В. Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны. М.: Госполитиздат, 1957, 391 с.
47. Пажитнов К.А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. М., изд-во АН СССР, 1958, 425 с.
48. Погребинский А.П. Государственные финансы царской России в эпоху империализма. М.: Финансы, 1959, 168 с.
49. Россия в мировой войне 1914-1918 гг. (в цифрах). М.,1925, 264 с.
50. Сидоров А.Л. Железнодорожный транспорт России в Первой мировой войне и обострение экономического кризиса в стране. // Исторические записки, 1948, т.26, с.32-78
51. Сидоров А.Л. Финансовое положение России в годы Первой мировой войны. М.: изд-во АН СССР, 1960, 579 с.
52. Сидоров А.Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны. М.: Наука, 1973, 656 с.
53. Сулейманов С.Ю. Сельское хозяйство Азербайджана в 1914-1920 гг. Автореферат дисс. … канд. экон. наук. Баку,1967, 24 с.
54. Сумбатзаде А.С. Промышленность Азербайджана в XIX в. Баку: изд-во АН Азерб. ССР, 1964, 501 с.
55. Сумбатзаде А.С. Социально-экономические предпосылки победы советской власти в Азербайджане. М.: Наука, 1972, 254 с.
56. Умаев А.А. Процессы капиталистического развития в сельском хозяйстве Азербайджана в конце XIX – начале XX века. Баку: Элм, 2002, 530 с.
57. Фабрично-заводская промышленность в период 1913-1918 гг. М., 1926.
58. Хромов П.А. Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России. М.: Высш. школа, 1982, 240 с.
59. Шахраманова Н.А. Влияние Первой мировой войны на экономику Азербайджана. // Уч. Зап. АГУ им. С.М.Кирова. Серия истории и философии, 1964, № 7, с.37-46.
60. Шепелев Л.Е. Акционерные банки в годы Первой мировой войны. // Исторические записки, т.73, 1963, с.156-193.
61. Шестаков В.А. Новейшая история России. М.: АСТ, 2008, 479 с.

РЕНА АСАДОВА
доктор философии по истории, доцент Института истории НАНА,
Азербайджанский Университет

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ ВЛИЯНИЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ НА ЭКОНОМИКУ СЕВЕРНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

Существует большое количество исторической литературы, в которой в той или иной степени изучены изменения в социально-экономической жизни Северного Азербайджана в годы Первой мировой войны. Среди них фундаментальные исследования, весомые монографии, занимающие уникальное место в истории Азербайджана, о которых говорится в представленной статье. В работах А.С.Сумбатзаде, М.А.Исмайлова, Т.Т.Велиева, Г.А.Алиева и других исследователей при рассмотрении развития промышленности, сельского хозяйства и транспорта Северного Азербайджана в XIX и начале XX века был выдвинут ряд ценных идей об изменениях в экономики в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, экономика Северного Азербайджана, последствия войны, исторические исследования.

RENA ASADOVA
doctor of philosophy in history, associate professor ANAS Institute of History,
Azerbaijan University

HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF THE INFLUENCE OF THE FIRST WORLD WAR ON THE ECONOMY OF NORTH AZERBAIJAN

There is a large amount of historical literature in which, to one degree or another, changes in the socio-economic life of Northern Azerbaijan during the First World War have been studied. Among them are fundamental research, significant monographs that occupy a unique place in the history of Azerbaijan, which are discussed in the presented article. In the works of A.S.Sumbatzade, M.A.Ismailov, T.T.Veliyev, G.A.Aliyev and other researchers, when considering the development of industry, agriculture and transport of Northern Azerbaijan in the 19th and early 20th centuries, a number of valuable ideas were put forward about changes in the economy during the First World War. Northern Azerbaijan in the 19th and early 20th centuries, a number of valuable ideas were put forward about changes in the economy during the First World War.

Keywords: First World War, economy of Northern Azerbaijan, consequences of the war, historical research.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 19 sentyabr 2023-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05 oktyabr 2023-cü il.
Rəyçilər: t.e.d. H.Həsənov, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.